

Кушнарєва М. Б.

«ПОКОЛІННЯ АВТОДИДАКТІВ»: ІТАЛІЙСЬКІ ГУМАНІСТИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XV ст. У ПОШУКАХ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті проаналізовано значення розуміння власної освіти для побудови ідентичності на прикладі італійських гуманістів першої половини XV ст., які позиціонували себе як автодидакти (самоучки). Автор вважає, що саме в цей час унаслідок дії цілого комплексу причин формуються передумови для виникнення явища автодидактів, яке остаточно виокремилася вже у Новому часі. Гуманісти у такий спосіб ставали в опозицію до тогочасних знання, освіти, пізнання, реалізуючи самопрезентацію. Гуманістів приваблювали певні особливості статусу автодидакта, які давали їм змогу почуватися незалежними від усталених на той час норм, поглядів, інтелектуальних традицій, водночас використовуючи як підстави для консолідації гуманістів як окремої соціальної групи.

Ключові слова: Ренесанс, Італія, автодидакт, ідентичність, гуманісти, самовизначення, самопрезентація.

Процес навчання у різні часи й у різних народів зазвичай передбачав наявність двох сторін: учня – того, хто навчається, і вчителя – того, хто навчає. Ідея, що можна навчитися чогось самотужки, тобто без вчителя, хоч як це дивно, осяяла голови людства порівняно недавно: вважають, що термін «автодидакт» (самоучка) вперше застосував Г.-В. Лейбніц (кінець XVII ст.). Філософ назвав так себе, хоча насправді він вчився аж у двох університетах і автодидактом не стільки був, скільки почувався, у такий спосіб мимоволі запрограмувавши невизначеність поняття. Тому тепер, наприклад, автодидактом іноді вважають таку особу, котра хоча й здобувала знання під керівництвом спеціаліста, але не має формального підтвердження (диплом, сертифікат) своєї освіти, іноді – таку, що не має підтвердження щодо освіти у конкретній галузі, іноді – таку, яка набувала знання взагалі без керівництва спеціаліста. В наші часи ми є свідками справжнього буму автодидактів, які переважно належать до другого із зазначених вище типів. Цьому великою мірою сприяє інтернет і використання новітніх технологій, завдяки яким пошук та отримання потрібної інформації істотно спростилися та полегшилися, і, як наслідок, дедалі частіше люди віддають перевагу реальним знанням і навичкам, не дбаючи про формальний бік справи.

Це явище має свої як негативні, так і позитивні сторони. Для того щоб їх проаналізувати, є сенс звернутися до історичного минулого і спробувати пошукати аналоги там. Зрозуміло,

що Лейбніц не був першим самоучкою. І хоча поодинокі випадки, коли людина сама чогось вчилася, безперечно, були у будь-які часи, про автодидактів як явище можна говорити стосовно доби, яку традиційно називають Ренесансом. І річ тут не лише у автодидакті «всіх часів і народів» Леонардо да Вінчі. Автодидактами називають також Боккаччо, Дж. Піко делла Мірандолу, Брунеллескі тощо. Як буде видно з подальшого викладу, образ автодидакта причарував гуманістів.

В італійській практиці XIV–XV ст. осіб, які навчали, називали однаково – maestro. Уявлення про необхідність maestro для того, хто хотів навчитися щось робити добре, було природним в ті часи. Maestro, враховуючи особливості саме ремісничого навчання, не стільки пояснював, скільки показував, учні повинні були повторювати певні дії за maestro, виконуючи його вказівки. Maestro був покликаний допомогти учневі набути необхідних у його майбутній праці навичок, навчитися виконувати певні дії, подолати технічні труднощі. У ремісничому виробництві під необхідними навичками мали на увазі одне, в інтелектуальній діяльності – інше, але в будь-якому випадку оволодіння навичками – це перша стадія опанування певної діяльності. Тогочасна освіта (в широкому розумінні) загалом задовольняла цю потребу: в ремісничих майстернях вчилися виробляти речі, у граматичних школах – компонувати тексти, в школах абаку – робити розрахунки. У перевазі дії чи навичок перед суто теоретичними знаннями полягала

відмінність цього загалом початкового чи, краще, пропедевтичного, навчання від університетського.

Саме таке навчання було характерно для періоду усталено динамічного перебігу культурних процесів, який досяг свого розквіту у першій половині XIV ст. і був жорстоко перерваний епідемією чуми 1348 р. Процес природного відтворення населення зазнав фатальних навіть за мірками світової історії збитків, це, зокрема, позначилося і на літературі та мистецтві. Тому друга половина XIV ст. є періодом, який набув статусу своєрідної лакуни у становленні італійської культури, адже в цей час діяли хіба що ті, хто пережив «чорну смерть», Петрарка і Боккаччо зокрема.

Культурна ситуація другої половини XIV ст. ускладнювалася ще й тим, що Петрарка і Боккаччо піднесли рівень літературної творчості та громадської думки на таку висоту, що разом з Данте вони донині залишаються найбільшими вершинами італійської літератури, і саме їхні твори стали базою для формування граматики та словників італійської мови у XVI ст. Зрозуміло, що на долю їхніх безпосередніх духовних нащадків залишалися хіба що думки про власну нікчемність.

Також пережили жах 1348 року, наприклад, Франко Саккетті та Антоніо Пуччі, але за їхнім статусом у історії італійської літератури вони є такими собі «малими голландцями»: їхнім творам, так само як полотнам Вермеєра чи де Хооха, притаманна чарівність інтимного замилюваного ставлення до природи та щирий інтерес до життя і людей, але, безумовно, в них немає «титанічного розмаху», «спроб осягнути світобудову» та «ідей, що є настановами для прийдешніх поколінь». «Прийдешнім поколінням» справді потрібні були «ідеї, що є настановами». Ідеї можна було знайти у творах згаданого Петрарки, але що з цими ідеями робити, на початку XV ст. мало хто знав.

Тоді на часі були зміни: ускладнення та збільшення ступеня варіативності економічного, інтелектуального, художнього життя вимагали іншого підходу до – відповідно – економічного, інтелектуального та художнього виробництва. Навчання, що уможливило долання суто технічних труднощів, уже не задовольняло. Потрібні були зміни бачення, підходів, поглядів. Тому паралельно з усталеною традицією потреби в maestro в її надрах, якщо можна так висловитися, поступово зароджується та посилюється інша, за якою тому, хто прагне якісно поліпшити власну

освіту, потрібен не вчитель-maestro, а наставник – *precettore*.

Ідея *precettore* не була тогочасним винаходом. На італійському ґрунті одним із перших своїх проявів ця традиція завдячує Боккаччо, який у своєму широко відомому тоді творі «Генеалогія язичницьких богів» називає Петрарку «мій блискучий наставник» (*insignem precertorem meum*).¹

Слід зауважити, що ядром *studia humanitatis* гуманісти вважали красномовство (*eloquentia*). Його начебто й викладали в тодішніх університетах, але це було зовсім не те, що вважали за потрібне гуманісти, тому Поджо Браччоліні заявляє, що гуманісти, починаючи з Петрарки, у галузі красномовства були самі собі вчителями і наставниками:

Петрарка [...] сам собі був вождем та авторитетом у здобутті красномовства. Колуччо (Салютаці. – М. К.) [...] не працює вчителів, а читанням та письмом красномовства досягнув. Леонардо Аретіно (Бруні. – М. К.) [...] у красномовстві, в якому він великої хвали зажив, ніяких вчителів не мав. Карло Аретіно (Марсуппіні. – М. К.), Амброджо чернець (Траверсарі. – М. К.) [...] були позбавлені наставників. Роберто Россі та Нікколо Нікколлі [...] не мали вчителів красномовства. Джаноццо Манетті [...] хотів мати прекрасних наставників для опанування красномовства. Нема чого говорити про мене [...] усе, що я маю, я отримав завдяки читанню, а не слуханню (лекцій. – М. К.).²

Оскільки красномовство разом з латинською мовою та моральною філософією були наріжними каменями того нового знання, яке так захоплювало гуманістів, виходить, що взагалі все, що вони знали, тобто ті знання, які вони вважали головними, вони здобули самотужки. Слід зазначити, що приблизно в той самий час схожі думки почали висловлювати художники, зокрема автодидактами оголошує митців на початку свого твору «Про живопис» Л.-Б. Альберті.³

Непрямо думку Браччоліні підтверджує Веспасіано да Бістіччі, котрий у своїх майже 30 життєписях гуманістів не вказує ані жодного їхнього maestro, ані жодного *precettore*. Це можна пояснити або недбалістю, або недостатньою поінформованістю, або хоча би тим, що у біографіа була трохи інша мета, ніж зазначати, хто в кого

¹ Giovanni Boccaccio. *Genealogie deorum gentilium libri*. Vol. 2. A cura di Vincenzo Romano (Bari: G. Laterza, 1951).

² Poggio Bracciolini, "Epistola ad Andream Alamannem," in *Monumenta ad Alamanni Rinuccini vitam contexendam ex manuscriptorum codicibus plerumque eruta*, ed. F. Fossi (Florentia, 1791), 84.

³ Leon Battista Albert. *De picture* (1436).

вчився, але при цьому Бістиччі дуже сумлінно занотовує, кого вчили ці самі гуманісти. Біограф у такий спосіб вибудовує уявну траєкторію освітньо-інтелектуального процесу, роблячи гуманістів її початком.

Отже, виникає враження, що гуманісти другого покоління, тобто ті, чия діяльність припала на першу половину XV ст., справді повинні були починати все спочатку: безпосереднього порадики-дороговказу не було, тому визначати мету, завдання та спосіб виконання треба було самотужки.

Це не зовсім так, адже, принаймні, залишилися твори Петрарки і Боккаччо, які встигли запропонувати новий напрям інтелектуального руху та хоча б ескізно накидати метод.

Боккаччо пережив Петрарку лише на рік, і тому, на перший погляд, цей ланцюжок майже перервався. «Майже» – тому що, як стверджує К. Діонісотті, «єдиним спадкоємцем цих великих був Колуччо Салютаті».¹ Дивно, що італійський дослідник не згадав Бенвенуто да Імолу, в одному з листів до якого Боккаччо переповідає історію, яка з часом стала хрестоматійною, про те, як він знайшов у Монте Кассіно книжки античних авторів, що лежали в незамкненій кімнаті, вкриті пилюкою. Також чомусь К. Діонісотті оминув увагою Луіджі Марсілі, який був особисто знайомий з Петраркою, листувався з ним та навіть отримував від нього книжки у подарунок. Безумовно, да Імола та Марсілі були не такими відомими, як Салютаті, але вони підтримали започатковану інтелектуальну традицію, уможлививши її продовження Салютаті.

Салютаті був лише на 15 років молодший за Боккаччо, але аж на 38 старший за Леонардо Бруні, єдиного, кого з обережністю можна вважати учнем Салютаті, втім, вплив особистості Салютаті відчули також принаймні Поджо Браччоліні, хоча в нього на це було надто мало часу, та Антоніо Лоскі.

Також не слід думати, ніби того й світла було, що лише у Флоренції. Багато впливових гуманістів цього покоління формувалися в інших містах, наприклад у Павії, де у Джованні Траверзіо вчилися Гаспаріно Барціцца та вже згаданий Антоніо Лоскі, чи у Падуї, де Джованні да Равенна (Конверсіні) навчав Вігторіно да Фельтре та Гваріно да Верона.

Також не варто оминати увагою та недооцінювати значення діяльності Мануїла Хризолора, який наприкінці XIV ст. вчив грецької мови

у Флоренції. Як відомо, для цього покоління гуманістів грецька була не просто іноземною мовою, вона була наріжним каменем того нового знання, яке, як їм здавалося, вони відкрили для себе і хотіли познайомити з ним інших. Вона була ключем до читання тих творів і тих авторів, про яких гуманісти не могли сформувані власну думку, оскільки за браком хороших латинських перекладів (про італійські, чи, точніше, тосканські, тоді просто не йшлося) вони ці твори читати не могли, відповідно, мали покладатися на думку інших. Це не додавало впевненості та було надто схожим на той метод пізнання, який вони засуджували, від якого вони хотіли піти. Як приклад можна навести Данте, який, оскільки він не знав давньогрецької, а італійського перекладу тоді просто не існувало, Гомера не читав, «з ввічливості» називає Гомера «найвеличнішим поетом» (*Inferno*, IV, 88), але при цьому своїм поведирем обирає Вергілія і саме йому завдячує своїм стилем, бо Вергілія він якраз читав. Петрарка в одному листі пише, що «Гомер лежить перед ним німий», точніше, він сидить «перед ним глухий»,² отже, його захоплення Гомером ґрунтувалося лише на відгуках інших. Це нагадувало характерні для такої неприємної для гуманістів схоластичної доби методи добору інформації.

Хризолор у Флоренції викладав недовго, лише три роки, але саме він навчив грецької мови Леонардо Бруні, Гваріно да Верона, Амброджо Траверсарі та інших, котрі розпочали масштабний за тими часами пошуковий та перекладацький проект, значення якого для світової культури та науки переоцінити важко.

Крім того, гуманісти, як і всі письменні тоді особи, яких вважали освіченими у тодішньому сенсі слова, свого часу ходили до якого-небудь *maestro* вчитися латинської, але на це вони уваги не звертають. По-перше, це може бути пов'язано з тим, що ставлення особи до власного початкового шкільного навчання навіть у наші часи нагадує ставлення до пелюшок (чи підгузників): через це проходили геть усі, тож навіщо про це говорити? По-друге, слід віддати належне тогочасним комунам, які забезпечували мало не загальний рівень початкової освіти, тому, принаймні, у великих італійських містах, на той час нічого видатного у тому, що хтось вмів читати-писати, не було. Людей, котрі вмів вільно читати і писати латиною, було значно менше, але вони теж не були поодинокими.

¹ Carlo Dionisotti, "Salutati", *Treccani*. [http://www.treccani.it/enciclopedia/coluccio-salutati_\(Enciclopedia-Dantesca\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/coluccio-salutati_(Enciclopedia-Dantesca)/).

² Франческо Петрарка, *Канцоньєре. Моя тайна или Книга бесед о презрених к миру. Книга писем о делах повседневных. Старческие письма* (Москва: «РОСАД», 1997), 542.

Отже, увявити гуманістів початку XV ст. таким собі поколінням автодидактів важко, хоча вони дуже високо цінували самостійну, насамперед, власну самостійну працю зі здобуття знань, утім, не декларуючи цього прямо.

Зокрема, Леонардо Бруні у своєму розлогіму листі, що більше нагадує дидактичний трактат, «Про наукові та літературні заняття», ніби не бажаючи лякати адресата, точніше, адресатку, труднощами здобуття знань, демонструє володіння прийомами вживання риторичного запитання: «Хто не знає, що для того, аби пізнати частини мови та їхню будову, а також дрібніші деталі і ніби першооснови мови, розум має бути вихований та навчений працею наставника?». Зрозуміло, що це відомо всім, але за кілька рядків він зауважує, що «все перемагає наша власна старанність [...] Перше наше завдання – подбати про те, щоб читати тільки краще та гідне схвалення. Друге завдання полягає у тому, щоб це краще та гідне схвалення засвоювати шляхом серйозних роздумів».¹ Отже, на думку Бруні, навчання може полягати у читанні та розмірковуванні над прочитаним, а у цьому випадку необхідність у вчителі як безпосередньому та обов'язковому учасникові процесу навчання істотно знижується. Краще мати можливість час від часу звертатися до мудрого порадики. Наприклад, до такого, як Бруні.

Схожий напрям думок демонструє Джованні Піко делла Мірандола у своїй відомій «Промові про гідність людини». Послугуючись зворотом Л. Ольшкі, можна зауважити, що цей твір є результатом «неперетравленої ученості», але так само він є результатом широкого та наївного захоплення автора процесом відкриття таємниць світу та знання. Мірандола вчився в університетах Феррари та Падуї, але, вочевидь, відчув недостатність отриманих там знань і був незадоволений їх характером, тому вирішив продовжувати процес пізнання самостійно: «Для себе я вирішив, нікому не присягаючи на вірність, пройти шляхами всіх учителів філософії, все дослідити, вивчити усі школи».² «Для себе я вирішив» не передбачає уроків учителя чи порад наставника. Так само вочевидь не було наставника поруч із Мірандолою, коли він упродовж, за його зізнанням, «довгих безсонних ночей» оволодівав піднесеною арифметикою.³ Схоже, що напівдитяче «я сам» було своєрідним *profession de foi* графа,

якому дуже кортіло стати філософом. Треба визнати, що Мірандола свого домігся, принаймні, як особисто знайомі, так і незнайомі з ним сучасники та представники пізніших поколінь попри його навчання у двох університетах справді вважали його автодидактом.⁴ Утім, не слід забувати, що певну роль у цьому відіграв його стійкий інтерес до єврейської мови та іудейських вірувань, до Кабали, що виглядало тоді (і не тільки тоді) дуже екзотично.

Наявність автодидактів у згаданий період є очікуваною, адже сформований попередніми часами тип освіти, точніше, знання, яке ця освіта продукувала, поступово втрачав актуальність, і тому охочі навчитися чи дізнатися чогось іншого змушені були діяти самостійно. Не є також особливо важливим, чи були згадані особи насправді автодидактами. Важливо те, що вони себе так сприймали.

Тут ми маємо справу зі справжньою проблемою, для якої проблема автодидактів є лише оболонкою – проблемою самоідентичності.

Гуманісти були, як для першої половини XV ст., явищем майже небаченим. Порівняно з попереднім етапом (друга половина XIV ст.), кількість гуманістів істотно збільшилася, зв'язки між ними стали постійними, виникли специфічні прийнятні для них форми спілкування, отже, можна констатувати наявність явища – більш менш чітко окресленої групи однодумців.

З огляду на реалії першої половини XV ст. представників цієї групи ми тепер можемо за браком кращих варіантів назвати інтелектуалами. Ця група стояла осібно в тогочасному суспільстві. Соціальна динаміка тоді мала жорсткі межі, тому представники усіх верств могли «мігрувати» хіба що до верстви священників. У цьому розумінні на священників схожі й гуманісти, адже останні майже всі були «новоприбульцями», тобто для своїх колег і співрозмовників вони не були «синами своїх батьків». Мало не єдиний виняток – Лоренцо Валла, який належав до родини «так званих куріалів, ученої чиновної верхівки папської курії, середовища освіченого, заможного та цинічного».⁵ З певною обережністю ці характеристики можна застосувати й щодо гуманістів. Більше того, як і священники, гуманісти непрямо відмовлялися від свого походження, від своєї родини, від своєї

¹ Вячеслав Шестаков, сост., ред. *Эстетика Ренессанса*. 2 т. Т. 1 (Москва: Искусство, 1981), 54.

² Там само, 259.

³ Там само, 261.

⁴ Avner Ben-Zaken, *Reading Hayy Ibn-Yaqa'n. A Cross-Cultural History of Autodidacticism* (John Hopkins University Press, 2010), 68.

⁵ Анна Хоментовская, *Лоренцо Вала – великий италянский гуманист* (Москва–Ленинград: Наука, 1964), 36.

батьківщини в тому розумінні, що зазначені чинники не були вирішальними під час вибудови особистих планів, стратегій, настанов. Соціальна строкатість гуманістів перетворювалась у своєрідному «плавильному казані» тодішнього суспільства на нову ідентичність – космополіта, для якого, принаймні, на перший погляд, були не важливі чинники середовища походження, майнового стану, ступеня впливовості родини тощо. Визначальними ставали інші характеристики: знання латини, давньогрецької, літератури, риторичні таланти, відданість справі тощо.

Гуманісти також самим фактом свого існування і ступенем затребуваності суспільством, принаймні, певною часткою його, стають запереченням виплеканої попередніми часами моделі освіти. Університети з їхнім набором навчальних дисциплін та методами навчання гуманістів не задовольняли, і тут навіть не є важливим, що гуманісти не запропонували нічого доленосного і що університетська освіта розвиватиметься далі своїм шляхом. Важливо те, що гуманісти зверхньо ставилися до типових представників тодішнього університетського середовища, вважаючи їх архаїчним елементом.

Отже, стосовно якихось базових уявлень гуманісти діяли шляхом заперечення наявного, типового, сформованого. Це дає змогу припустити, що формування їхньої соціальної ідентичності відбувалося шляхом міжгрупової диференціації, яка полягала у визначенні себе через відокремлення себе від інших після усвідомлення відмінності від них: «ми» – «не священики», «не купці», але також і «не університетські професори». Слід зауважити, що «ми» тут є суто сучасним способом позначення певної спільноти, гуманісти це слово вочевидь не любили.

Можна припустити, що в цьому випадку основним ідентифікатором є професійна ознака, але це не так, адже сфера занять гуманістів була надто широкою, розмитою і невизначеною. Деякі з них були служителями церкви (Т. Парентучеллі (майбутній Миколай V), Е. С. Пікколоміні (майбутній Пій II), А. Траверсарі), деякі належали до знаті, деякі були посадовцями (К. Салюта-ті, Л. Бруні, К. Марсуппіні), деякі – вчителювали (В. да Фельтре, Г. да Верона), щодо деяких взагалі складно визначити, чим вони займалися (Н. Нікколлі, Ф. Філадельфо). Відомий дослідник Л. Мартінес, наприклад, поділяє гуманістів цього покоління на «професіоналів» та «аматорів» залежно від того, хто як отримував засоби до життя.¹

¹ Lauro Martines, *The Social World of Florentine Humanists, 1390–1460* (Princeton Univ. Press, 1963), 12.

Тому єдине, що може виконувати функцію такого ідентифікатора для визначення можливої належності особи до кола італійських гуманістів першої половини XV ст. – це факт визнання такою особою *studia humanitatis* найголовнішим досягненням людства, а красномовства – серцевиною цього комплексу. Але оскільки ті твори, якими захоплювалися гуманісти, і тих авторів, творами яких вони захоплювалися, загалом у тодішніх університетах вивчали постільки для того, щоб відокремити себе від інших, довести свій статус першовідкривача, слід було задекларувати власну чужість тодішній освіті й тому типу знання, який вона продукувала.

Міжгрупова диференціація проявляється зазвичай двома способами: через інгруповий фаворитизм і аутгрупову диференціацію, тобто шляхом схвалення, уславлення, навіть оспівування «своїх» (гуманістів) і викриття, висміювання «чужих» (представників старої ученості). Прикладів і першого і другого можна знайти багато у творах гуманістів. За Г. Теджфелом, це може бути ознакою «і об'єктивного конфлікту, що полягає у боротьбі груп між собою за реальні блага і тоді, коли результатом змагання може бути лише встановлення відносної переваги групи, не пов'язаної з жодною реальною перевагою і такою, що не має сенсу поза самою ситуацією змагання».² Оця «відносна перевага», «не пов'язана з жодною реальною перевагою», і була тим, що цікавило гуманістів найбільше і заради чого було витрачено багато енергії та були пролиті ріки чорнил: для них важливо було утвердитися у статусі «тих, за ким майбутнє», «тих, хто має рацію».

У цієї проблеми позиціонування гуманістами себе як автодидактів є ще один бік, і він видається найцікавішим. Можна припустити, що вони самі хотіли, щоб їх сприймали саме так, тобто йдеться про спробу самопрезентації.

Постановка проблеми самопрезентації стосовно гуманістичних кіл є виправданою, враховуючи загальноновизнаний високий ступінь театралізованості їхньої діяльності, спілкування, взагалі життя (Л. Баткін) та сутність самопрезентації як такої (І. Гофман). За І. Гофманом, «коли індивід приховано чи явно претендує бути особою певного роду, він автоматично ставить іншим певну моральну вимогу оцінювати його і поводитися з ним так, як мають право очікувати люди його категорії».³ Гуманістам, відповідно

² Цит. за: Андрей Шпилов, «Свои», «чужие» и другие (Москва: Прогресс-Традиция, 2008), 45–6.

³ Ирвинг Гофман, *Представление себя другим в повседневной жизни*, пер. А. Д. Ковалева (Москва: КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле, 2000), 44.

до їхнього статусу «новоприбульців», потрібно було спробувати викликати у суспільства потрібну їм реакцію на себе і свою діяльність. Статус автодидакта мав (і має!) певні переваги, і гуманісти ними користувалися.

Зокрема, він позбавляв певних моральних зобов'язань щодо вчителя або наставника, тобто його носій, не маючи вчителя, відповідно, міг не шанувати, точніше, не демонструвати особливої шани своєму вчителю чи особі, яка у той чи той спосіб могла претендувати на цю роль, ширше – всім «інтелектуалам» старшого покоління.

Відповідно до усталеної на той час традиції авторитет maestro мав бути незаперечний, учителя слід було любити, боятися та шанувати, саме до цього закликав у другій половині XIV ст. купець Чертальдо (№ 284).¹ Художник Ченніні на початку XV ст. вважав, що головною ознакою ставлення учня до maestro має бути «слухняна любов» (*amore d'ubbidienza*).² «Слухняна любов» не була почуттям, притаманним гуманістам, щира шана у їхньому виконанні стає надто вибірковою, непрямо це свідчить про те, що їм здавалося, ніби авторитет учителя їм більше заважав, ніж допомагав.

Коли особа позиціонує себе як автодидакт, вона у такий спосіб непрямо відмовляється від статусу «освіченої людини», тому до автодидактів важко висувати претензії щодо помилок чи якихось лакун у їхній освіті. Італійським гуманістам другого покоління не потрібен був авторитет учителя як щит, вони сміливо бралися шукати відповіді на питання, які їх цікавили. Те, що їхні відповіді були аматорськими,³ їх не обходило. Або вони цього просто не помічали.

Гуманісти відмовлялися від діалектики, під якою розуміли тоді мистецтво аргументації, як методу роздумів та, ширше, методу пізнання. Це означає, що особи, які здобули традиційну на той час університетську освіту, одним з основних компонентів якої була саме діалектика, не сприймали всерйоз спроби гуманістів та відмовляли їм у статусі «освіченої» за мірками того часу людини. Оголошуючи себе автодидактами та відмовляючись у такий спосіб від претензій на «застарілу» освіту та «застаріле» знання, гуманісти випереджали такі закиди.

¹ Paolo da Certaldo, *Libro di buoni costumi* (Roma: Biblioteca Italiana, 2003). <http://www.internetculturale.it/jmms/iccuviewer/iccu.jsp?id=oai%3Awww.bibliotecaitaliana.it%3A2%3ANT0001%3Aabit001248&mode=all&teca=BibIt>.

² Cennino Cennini, *Il libro dell'arte o Trattato della pittura* (Firenze: Felice Le Monnier, 1859), 3.

³ Paul Oskar Kristeller, *Renaissance Thought and Its Sources*, ed. Michael Mooney (N.Y., Columbia Univ. Press, 1979), 28.

Натомість ядром цього нового знання гуманісти, як відомо, оголошували красномовство. Оскільки вони вважали себе тут піонерами (зокрема той самий Браччоліні справді особисто відкрив модерному людству оригінальний текст «Повчань оратору» Квінтіліана), то, заперечуючи значення власного учнівства для свого становлення, вони проголошували свою першість.

Зрозуміло, що, як у ті часи, так і тепер, людину, яка досягла помітних успіхів у якійсь сфері діяльності самотужки, широкий загал вважає талановитішою, ніж таку, чий успіх є результатом навчання під керівництвом спеціаліста. У першому випадку набагато яскравішою виглядає роль того особливого компонента творчої особистості, що не є результатом навчання. Саме це, незбагненне, що дається особі «вищими силами», «від природи», робить її видатною: здібності, талант, «дар Божий», натхнення, геній тощо.

Так само успіх «самоучки» теж видається пересічній публіці більш розумим і зазвичай викликає більший резонанс. Причинами цього є уявна, як видається, нелогічність, адже порушуються усталені причинно-наслідкові зв'язки: за поширеним уявленням навчання формує підстави для майстерності, відповідно, за браком навчання слід очікувати на брак майстерності, а у випадку автодидакту майстерність наявна, а навчання – ні, тобто результат є, а причини – нема. В очах пересічної, невтаємниченої публіки це тільки додає особі-автодидакту якихось незбагнених рис. Все це призводить до висновку, що автодидактом у певному сенсі бути приємно та вигідно, точніше, для власної пихи та марнославства приємно та вигідно, коли тебе вважають автодидактом.

Отже, XV ст. в Італії постає як час зародження явища автодидактів як такого. Спорадичні випадки, які мали місце у попередні часи, під впливом особливостей цього періоду, від демографічних до соціальних, а також унаслідок формування нового типу знання та освіти, починають перетворюватися на тенденцію, яка є надзвичайно актуальною і в наш час. Прагнення особи до визнання її автодидактом свідчить про наявність у неї уявлення про власну першість, непересічність, бажання справити враження на оточення, а також бути сприйнятою у потрібний їй спосіб, тобто, ширше, про поки що непрямі спроби постулювання власної особистості.

Бібліографія

- Гофман, Ирвинг. *Представление себя другим в повседневной жизни*. Пер. А. Д. Ковалева. Москва: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2000.
- Петрарка, Франческо. *Канцоньере. Моя тайна, или Книга бесед о презрении к миру. Книга писем о делах повседневных. Старческие письма*. Москва: РОСАД, 1997.
- Хоментовская, Анна. *Лоренцо Вала – великий итальянский гуманист*. Москва–Ленинград: Наука, 1964.
- Шпилов, Андрей. *«Свои», «чужие» и другие*. Москва: Прогресс–Традиция, 2008.
- Шестаков, Вячеслав, сост., науч. ред. *Эстетика Ренессанса*. Антология. 2 т. Т. 1. Москва: Искусство, 1981.
- Alberti, Leon Battista. *De picture*. Firenze, 1436 (з веб-архіву <http://www.ousia.it/SitoOusia/SitoOusia/TestiDiFilosofia/TestiPDF/Alberti/DePictura.pdf>).
- Ben-Zaken, Avner. *Reading Haay Ibn-Yaqzān. A Cross-Cultural History of Autodidacticism*. John Hopkins University Press, 2010.
- Boccaccio, Giovanni. *Genealogie deorum gentilium libri*. Vol. 2, “A cura di Vincenzo Romano.” Bari: G. Laterza, 1951.
- Bracciolini, Poggio. *Epistola ad Andream Alamannem*. In *Monumenta ad Alamanni Rinuccini vitam contendam ex manuscriptis codicibus plerumque eruta*. Ed. F. Fossi. Florentia, (1791): 82–86.
- Cennini Cennino. *Il libro dell'arte o Trattato della pittura*. Firenze: Felice Le Monnier, 1859.
- Certaldo, Paolo da. *Libro di buoni costumi*. Roma: Biblioteca Italiana, 2003. <http://www.internetculturale.it/jmms/iccuviewer/iccu.jsp?id=oai%3Awww.bibliotecaitaliana.it%3A2%3ANT0001%3Abibit001248&mode=all&teca=BibIt>.
- Dionisotti, Carlo. *Salutati*. In *Treccani*. [http://www.treccani.it/enciclopedia/coluccio-salutati_\(Enciclopedia-Dantesca\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/coluccio-salutati_(Enciclopedia-Dantesca)/).
- Kristeller, Paul Oskar. *Renaissance Thought and Its Sources*. Ed. Michael Mooney. N.Y., Columbia Univ. Press, 1979.
- Martines, Lauro. *The Social World of Florentine Humanists, 1390–1460*. Princeton Univ. Press, 1963.

M. Kushnarova

“GENERATION OF AUTODIDACTS”: ITALIAN HUMANISTS OF THE FIRST HALF OF THE XVth CENTURY IN SEARCH OF THEIR IDENTITY

Cases of autodidacticism, though sporadically, have been occurring during the whole course of history. They could be considered as a specific feature of Italian Renaissance culture and since that time became a part of real life. The spread of autodidacticism in the XVth century was caused by a wide range of social, economic, and cultural processes.

Italian humanists of the second generation declared themselves as autodidacts either in direct or in indirect ways, but the correctness of such declarations is rather discussable (the same tendency applies also to artists). In fact, each of them had his own teacher (maestro) who taught Latin; many studied in universities, their predecessors, i.e. humanists of the first generation, were not very distant in time. The declarations of autodidacticism were grounded on the change of the education pattern and introduction of a new and actual one which humanists promoted. They rejected dialectic as a method of cognition and argumentation and placed eloquence exactly as humanists saw it in the center of new knowledge and education. Perhaps they really needed someone who could perform a role of preceptor (preceptore), but, bearing in mind theatricality as a known feature of humanists' activity, it looks possible to presume that humanists' autodidacticism was rather a kind of self-presentation than self-identification. It was status of autodidacts that let humanists to make their fame wider and allowed them to position themselves as discoverers and pioneers, do not notice own amateurism, do not pay tribute to older colleges and pretend they would not like to be acclaimed as a “well-educated persons”. One's desire to be perceived as an autodidact could be considered as a marker of the person's idea of his or her own exclusiveness, a position among others, that is higher than average, and pretension to impress others, to be treated in a right way. All these point to one's, in particular humanists' indirect attempts to state their own personality.

In addition, autodidacticism was the means to strengthen and consolidate humanists' group, which initially was a really miscellaneous one.

Keywords: Renaissance, Italy, autodidact, identity, humanists, self-identification, self-presentation.

Матеріал надійшов 14.02.2018